

Sumari

Pròleg

Marta Serra Serra, filla dels exiliats a la Catalunya Nord Josep Calassanç Serra (Cala) i Dolors Serra...	9
--	----------

Introducció	15
-------------------	----

Entrevistes

Lluís Llach	39
Josep Maria Garcia i Àngels Coté	57
Elisenda Romeu	67
Àlvar Valls	85
Carles Sastre	103
Roser Vernet	117
Josep Maria Reñé	137
Aleix Renyé	157
Carles Puigdemont	173
Toni Comín	187
Clara Ponsatí	203
Lluís Puig	217
Meritxell Serret	229
Marta Rovira	241
Adrià Carrasco	259
Josep Miquel Arenas (Valtònyc)	273

Epíleg

Joana Viusà i Galí, filla dels exiliats a París Manuel Viusà i Gertrudis Galí	285
--	------------

“Els que vam néixer després del 1939 hem hagut d’anar desbrossant el nostre passat recent, un passat que ens ha deixat massa tares per a poder restituir del tot la nostra salut històrica. Som ignorants, amb consciència o sense consciència.”

Montserrat Roig, *Els catalans als camps nazis*

Recordo perfectament quan, de ben joveneta, vaig entendre que no tenia els mateixos papers que els meus companys de classe. Els altres tenien una *Carte d'Identité* i jo, un passaport. No tenia gaire importància a part de la diferència que pot sentir un adolescent entremig d'altres que s'espien de reüll. Els companys de classe segurament no sabien què era ben bé un exiliat, ni tampoc es podien imaginar que compartissin el dia a dia amb algun d'ells. I jo tampoc era l'única que tenia papers diferents.

A la mateixa època tornava a casa i prenia consciència que allà ningú es considerava exiliat. Sabia que el pare no podia anar a veure els avis a Barcelona i que les visites de familiars i companys del sud eren preuades. Però mai vaig sentir que es considerés que marxar de Barcelona per anar a viure a Perpinyà fos un exili. Ser refugiats polítics, potser sí, però exiliats, no. Perquè seguíem a casa, als Països Catalans.

La vivència personal, la manera com s'afronta o com es viu un exili, transforma la forma mateixa de l'exili. No hi ha un exili. Hi ha exilis. En funció del moment històric, del context geogràfic i polític. Segurament, si en aquella aula de secundària d'un col·legi públic jo passava desapercebuda era perquè, per començar, tenia papers. La situació dels meus pares i, per consegüent, la meua, s'havia regularitzat i, per tant, ja tenia un estatut administratiu clàssic. Era una filla d'immigrants, administrativa-ment. I si a tot això hi afegim la meua blancor de pell gairebé nòrdica que un avi llunyà em va deixar d'herència, l'entorn més o menys proper podia acabar per oblidar que jo, nascuda a Perpinyà, era filla d'un exili.

No sé si aquest conjunt de condicionants poden fer que un exiliat deixi de ser exiliat. L'exiliat encara ho és quan, tot i no poder tornar a casa, està content al lloc on viu? Quan ja és del lloc on va marxar a viure? És normal que a ma mare, després de quaranta anys i, doncs, més de mitja vida vivint a Catalunya Nord li preguntin: "I ara, tornaràs?"

Els exiliats són exiliats perquè un dia els van obligar a marxar. Però una de les maneres de lluitar contra aquests exilis és transformar-los en una altra cosa. En una eina per a visibilitzar el perquè s'han hagut d'exiliar i qui els ha obligat a fer-ho. I així ho han decidit molts exiliats, entre els quals els meus pares. En part per voluntat pròpia de viure plenament a Catalunya Nord. Segurament també, en part, perquè la poca visibilitat del seu exili no els va deixar cap altra opció.

Malauradament, doncs, els exilis tenen tendència a ser oblidats. Perquè tenir memòria històrica deu ser un dels exercicis col·lectius més difícils de mantenir. I els exilis pateixen d'aquesta manca de memòria col·lectiva. O de memòria selectiva.

Quan fa uns anys van donar-se a conèixer els primers exiliats de l'última onada, l'actual (que entre altres és entrevistada en aquest llibre), em van sorprendre les reaccions, així com, en certa manera, em sorprèn aquest llibre. Aleshores, el març del 2018, vaig intentar transmetre la meua sorpresa en un article a *ETemps*.¹

Per a mi, la sensació angoixant que em generava passar una frontera era una evidència que havia integrat com una sensació normal. Apagar la ràdio i callar tots, esperant que no hi hagués cap control per fer-nos passar una mala estona. I aquesta sensació anava associada a un sentiment particular pel que feia referència a la nostra relació amb Catalunya sud, on hi tenia gairebé tota la família. Jo havia nascut i vivia a Catalunya Nord, era i és casa meua. Però alhora sabia que a l'altra banda de l'Albera hi tenia alguna cosa. Així que les conseqüències de l'exili eren per a mi quelcom de palpable, de real, no havien de deixar d'existir mai.

La meua sorpresa naixia, doncs, i és encara, fruit del relat de ruptura que s'ha teixit entre els diferents exilis. Com si hi hagués categories d'exilis, una jerarquia que fa que uns mereixin ser recordats i altres, no.

I d'aquesta jerarquització en sorgeixen relats diferents sobre els diferents exilis. Desapareixen moltes dones, que en comptes d'exiliades esdevenen acompanyants d'exiliats. I desapareixen les exiliades de llarga durada, potser perquè elles mateixes fan l'opció personal de desaparèixer. Tampoc es consideren de la mateixa manera les exiliades que rebien llaunes de menjar caducades i les que van estudiar a la Sorbonne. I les dues són exiliades, però si han tornat, no ho han fet de la mateixa manera, no se les ha considerat igual. Com va passar a

---

1. "D'exilis i exiliades": <<https://www.eltemps.cat/opinio/3760/dexilis-i-exiliades>>.

Xile, quan exiliats que tornaren de formar-se a les escoles europees ho feren amb un estatut que passava per sobre dels que s'havien quedat vivint la dictadura. L'exili tampoc pot ser això, tampoc pot ser l'exaltació de qui l'ha viscut.

És per tot això que no podem deixar només en les mans dels exiliats la responsabilitat de fer-se visibles. És que a més d'aguantar la distància amb les famílies, l'adaptació a un nou entorn lingüístic i/o cultural, els hauríem d'exigir de mantenir viva la consciència que l'exili és una amenaça que perdura en la nostra història? Aquesta responsabilitat no hauria de ser col·lectiva, i esdevenir un repte que hem d'assumir com a societat?

El trencament amb el llegat de l'exili també té altres conseqüències.

La primera és no heretar una experiència acumulada. Un exemple concret i pràctic que pot semblar anodí, però no ho és. Llegint les entrevistes d'aquest llibre he sabut que alguns dels exiliats de la darrera onada van anar a dormir en un hotel els primers dies. I m'ha deixat força sorpresa. Els meus pares mai van dormir en un hotel, ni al carrer. Existia una xarxa més o menys precària per acollir els exiliats, però existia. Potser també perquè van venir a Catalunya Nord. En qualsevol cas, és un exemple que mostra que oblidar anys d'exilis acumulats és una manera de *malgastar* aquests exilis. És oblidar que en qualsevol lluita política hi pot haver repressió. I la repressió té conseqüències humanes. La repressió necessita una resposta política i una xarxa de suport per als que la pateixen. I no podem donar per fet que és marginal. Alguns dels exiliats d'avui tenien càrrecs polítics. Eren càrrecs institucionals i això fa del seu exili una aberració política més gran. Però no els fa més exiliats, ni més importants. Són tots exiliats i necessiten una xarxa de suport. Tant la Meritxell, com el Carles o l'Adri.

Trencant el fil de la història dels exilis, també es condemna a l'oblit. I l'oblit ens fa reconstruir el passat amb una visió diferent. Els que van haver de marxar és perquè havien fet coses "mal fetes"; ens diu el record del passat esclafat pel pes de la Història oficial. I per això els oblidem, perquè els hem d'oblidar. Construïm una visió que jutja uns exilis i en beatifica uns altres. Que crea un relat en el qual hem esborrat el fet que els estats espanyol i francès són uns estats capaços de tot per garantir la seua persistència. I ho hem esborrat malgrat que ho han demostrat sobradament amb bascos, corsos, gallecs, canacs, algerians... Però ens hem cregut que ells eren tots terroristes i que nosaltres, amb una certa superioritat moral, ho "fariem bé". I aquesta visió angelical inicial ens allunya de la necessària anàlisi política que expliqui els exilis. Uns i altres.

Aquest llibre connecta, en part, els exilis de dues èpoques. Les entrevistes són una eina perfecta per entendre la vessant emocional i íntima de l'exili. És una petita porta d'entrada per entendre què pot significar l'exili. Però també categoritza, com ho fem tots, perquè dona la paraula a uns i en queden fora uns altres. Caldria molts llibres com aquest perquè hi tinguessin cabuda tots els exiliats invisibilitzats. I encara hi faltarien els que no en volen parlar, perquè mai han explicat per què es van exiliar al seu entorn i encara són més invisibles.

L'experiència de l'exili no pot ser una llosa. Ha de ser una clau de volta per entendre millor el món. Per re-posicionar-nos en relació amb la gent que ens envolta. Per reconsiderar els nostres drets esdevinguts privilegis. Per no veure la possibilitat d'haver de marxar d'un dia per l'altre com una cosa llunyana en el temps i impossible per a nosaltres.

La consciència de l'exili m'ha permès entendre millor el meu entorn. I entendre que aquell Perpinyà en què

em semblava que era l'única que tenia papers diferents és també un Perpinyà d'exilis. A Perpinyà hi conec filles d'argentina exiliades. Algerians buscant hospitals dignes per a les seues filles i fugint de les amenaces i dels xantatges locals. He parlat amb oromos que projectaven pel·lícules en la seua llengua en cinemes mig clandestins i que des de la *jungle de Calais* van venir a parar a Perpinyà. Milito en un Centre Cultural Català obert a casa de Salvador Figueres, un supervivent de Mauthausen que mai va tornar a casa. He compartit àpats en aquest casal amb afgans que no poden tornar al seu país.

Els exilis han estat, són i seran una eina de repressió. Només depèn de nosaltres que es transformin en una eina d'empoderament. I per això no podem oblidar tots els que surten en aquest llibre i, sobretot, tots els que no hi apareixen.

Marta Serra Serra,
filla dels exiliats a la Catalunya Nord
Josep Calassanç Serra (Cala) i Dolors Serra

“Jo vull reivindicar l'exili, i més en un país com el nostre, on malauradament l'hem hagut de patir durant molts anys, des de la lluita antifranquista fins avui dia. L'exili és molt dur i els companys i les companyes que són a l'exili no ho estan passant gens bé i negligiríem molt si el volguéssim minimitzar.” Ho va defensar el juliol de 2020, en una entrevista a *El Matí de Catalunya Ràdio*, Jordi Cuixart, un dels dos presos polítics independentistes que porten més temps entre reixes i, per tant, que sap de primera mà com impacta la privació de llibertat, però capaç d'empatitzar amb el dolor dels que han hagut de marxar. Efectivament, l'exili català és una constant en l'últim segle i, de fet, els períodes sense refugiats polítics són les excepcions, fins i tot abans de l'alçament franquista. N'hi ha hagut de tots colors: republicans, socialistes, comunistes, maçons, artistes o, fins i tot, eclesiàstics i militars. L'Espanya més repressiva no tolera que li qüestionin els fonaments, com ocorre amb tots els estats que responen amb autoritarisme als conflictes polítics.

Tot i això, la sagrada unitat de la pàtria és una de les seves obsessions més furibundes i, per aquest motiu, és precisament l'independentisme el moviment que ha estat present en tots i cadascun dels episodis de l'exili. Tant quan era minoritari, amb el clar exemple d'un Francesc Macià que, des de l'exili a Bois-Colombes —prop de Pa-

rís— posterior al cop d'estat de Primo de Rivera, va planificar el 1926 una fallida operació militar a través de Prats de Molló per declarar la independència, fins als impulsors de l'1-O que, després del referèndum i de proclamar la República catalana, també van esmunyir-se de la garjola. Passant igualment pels activistes i polítics independentistes que van combatre el franquisme al costat de la resta de republicans durant la guerra civil o pels que van seguir actuant per totes les vies contra la dictadura i contra una Transició que no posava en dubte molts dels principis i actuacions.

Una figura, la dels exiliats, que, massa sovint i de manera més o menys malintencionada, s'ha volgut contraposar a la dels presos polítics o els activistes que seguien actuant des de la clandestinitat a l'interior, si bé és cert que es tracta de dos mons que, a voltes, han tingut una convivència i coordinació complicada. Sigui com sigui, la memòria dels represaliats en general i la dels exiliats en concret ha estat massa sovint silenciada. Reviure-la hauria implicat qüestionar l'estat que brandava el garrot d'aquesta repressió, per molt que alguns ho volguessin justificar amb una inversemblant voluntat de no reobrir unes ferides que, en realitat, pràcticament havien marcat un sol bàndol, equiparant amb aquest argument víctima i botxí. Ha calgut que passin moltes dècades abans no hagi pogut emergir la memòria de l'exili posterior a la guerra civil, tot i que al final ha començat a fer-ho, amb experiències rellevants com el Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera, inaugurat el 2008; el centre d'interpretació sobre el camp d'Argelers, obert el 2014; o el Memorial de Ribesaltes, inaugurat el 2015 per un primer ministre francès de nom Manuel Valls precisament fill d'un pintor català exiliat.

En canvi, resta encara gairebé enterrat l'exili patit per l'oposició més combativa dels darrers anys de la dictadura. És incòmode, ja que sovint anava més enllà de

l'antifranquisme i, com en el cas dels anarquistes o els independentistes, enarborava reivindicacions que posteriorment seguia intentant emmordassar el règim del 78 que va agafar-ne el relleu. Qui recorda i reivindica avui aquelles organitzacions que pretenien desestabilitzar els fonaments de l'estat autoritari en pro d'ideals de llibertat amb l'acció directa, o plantejant horitzons de trencament fora dels consensos cada cop més exigus dels espais unitaris? El règim del 78 va certificar que el reformisme era l'única via i, conseqüentment, en la construcció de la història recent, tan sols ha permès consolidar en la memòria d'aquells anys les organitzacions que van oposar-se al franquisme des del reformisme, en el fons i en la forma.

És segurament per això que, durant l'octubre català del 2017, la violència policial va sorprendre, rememorant sovint les actuacions dels "grisos" contra vagues i manifestacions del final del franquisme o la Transició. Però va impactar encara molt més la presó als Jordis i posteriorment a d'altres dirigents polítics, així com la roda de premsa del darrer dia de mes al Press Club de Brussel·les, a tocar de la Comissió Europea. Desenes de periodistes d'arreu esperaven quasi amuntegats, amb una expectació espectacular, les explicacions de Carles Puigdemont, Joaquim Forn, Meritxell Borràs, Toni Comín, Meritxell Serret, Dolors Bassa, Clara Ponsatí i Lluís Puig. Era inaudit: un exili polític des d'un país europeu en ple segle XXI! A diferència del que va ocórrer amb els cops de porra, aquí molts van haver de rebobinar fins al final de la guerra civil per trobar alguna analogia similar —amb tots els matisos necessaris. Un moment en què, per motius polítics, es deixés el país enrere, amb la llar, família i amistats fora del contacte quotidià, per començar una nova i forçada vida desconeixent fins a quin punt seria provisional, i amb la fosca cel·la com a amenaçadora alternativa.

Diàfan error i evidència precisa de fins a quin punt la memòria és selectiva i la percepció de repressió és modulable. L'exili fruit de l'activisme independentista no ha cessat pràcticament mai, tant pel que fa a les organitzacions clandestines dels anys setanta i vuitanta com fins i tot més tard, arran de diverses ràtzies policials i judicials de l'Estat contra el moviment, com en l'anomenada operació Garzón del 1992, amb detencions, presó, tortures i exili vers alguns dels militants destacats de l'esquerra independentista. Llavors, però, els muntatges de les clavegueres encara gaudien de credibilitat quasi unànime i poques veus públiques qüestionaven els Diego Pérez de los Cobos de torn.

Aquest llibre pretén contribuir a esmenar aquest injustificable oblit i ajudar a traçar i fer més evident el fil roig de la repressió i de l'exili que ha patit aquest país i, en concret, l'independentisme a través de les experiències personals d'alguns dels que l'han sofert, tant durant el franquisme i la Transició com ara. Algunes de les destinacions dels protagonistes, a més, són compartides entre els diversos episodis d'exili. Bèlgica, per exemple, és un espai recurrent de refugi polític, ara per a Puigdemont, Comín, Serret, Puig, Ponsatí, Valtònyc i Adrià Carrasco, però també ho va ser per a diversos activistes del Front d'Alliberament de Catalunya (FAC) o Epoca, durant els setanta i vuitanta, o —per altres motius— a principis del segle passat per al pedagog Francesc Ferrer i Guàrdia —on hi té una escultura i va fundar la Lliga Internacional per a l'Educació Racional de la Infància— o el poeta Josep Carner durant el franquisme. L'independentisme es va beneficiar del suport dels nacionalistes flamencs —els quals l'han reeditat amb els actuals exiliats— o del Casal Català de Brussel·les, fundat precisament per una vintena de descendents de deportats de l'estat francès a Bèlgica arran de la seva participació als fets de Prats de Molló, camí que també va haver de seguir el mateix Macià.

En canvi, la Suïssa per la qual van optar Marta Rovira i Anna Gabriel —qui ha declinat ser entrevistada en aquest llibre— no va tenir tanta prèdica durant el salt del franquisme a la Transició, tot i que s’hi va refugiar temporalment Jaume Martínez Vendrell —de qui en parlarem més endavant. Sí que en va tenir abans, un cop finalitzada la guerra civil, i va ser una altra destinació clàssica d’exiliats al cor del continent. A més, el potencial diplomàtic n’és un puntal per cercar-hi complicitats: Brussel·les allotja bona part de les institucions de la Unió Europea i Ginebra va esdevenir la seu de la Societat de Nacions des del 1920 i, posteriorment, de la segona major oficina de les Nacions Unides. Josep Tarradellas va iniciar allí el seu exili, com el poeta i exconseller Ventura Gassol o altres represaliats menys coneguts, com Aurora Bertrana, feminista, escriptora, violoncel·lista i militant d’ERC durant la Segona República; o Vicent Alfaro i Moreno, alcalde de València entre 1931 i 1932 i militant d’Esquerra Valenciana, entre molts més.

Igualment, la Catalunya Nord i l’estat francès van ser un espai d’exili també habitual d’independentistes durant tot el franquisme i els anys posteriors, a causa de la proximitat de la frontera, la qual facilitava els contactes amb l’interior i la col·laboració amb la clandestinitat. Igual que Andorra, on fins fa pocs anys la regulació d’estrangeria era laxa i això la feia un territori idoni per a qui no volia —ni podia— donar massa explicacions, com van descobrir Àlvar Valls i Josep Maria Reñé. Aquest últim, però, va fer primer una incursió a Israel, com puntualment van fer altres activistes independentistes d’esqueres, en una època en què els quibuts oferien un innegable atractiu d’experiència de tall socialista, a banda de la comoditat que suposava que aquell estat no subscrivís cap tractat d’extradició amb l’estat espanyol fins a mitjans dels vuitanta.

Per contra, altres destinacions que sí que van rebre refugiats de la guerra civil no han tingut continuïtat posteriorment. El fet que fins a 160.000 republicans dels Països Catalans creuessin la frontera aquella època —tot i que prop d'un 60 % tornessin al país al cap de poc— va obligar a diversificar trajectes després d'uns mesos de patir fam i fred als miserables camps de refugiats que els havia improvisat l'estat francès. Rússia o Gran Bretanya van ser altres estats triats per milers de catalans, així com molts de l'Amèrica Llatina, malgrat que Mèxic fos l'únic que va acollir tothom sense condicions.

Primer trajecte: de la guerra civil a la Transició

Més enllà de la coincidència en algunes destinacions, el lligam de continuïtat de l'exili independentista és nítid i directe. L'actitud, l'impuls i la perseverança d'alguns represaliats que van haver de buscar refugi al final de la guerra civil o els primers anys del franquisme van ser clau per al ressorgiment de l'independentisme més combatiu tres dècades més tard. Membres del Front Nacional de Catalunya (FNC) o de l'organització internacional Consell Nacional Català aportaven formació, finançament i infraestructura a la rereguarda a aquells joves que, des de l'interior, volien actuar contra els interessos de l'estat espanyol. Hi ha alguns noms que sobresurten especialment, com el de Manuel Viusà i la seva esposa, Gertrudis Galí, militants del FNC que, durant la Segona Guerra Mundial, van col·laborar amb la Resistència francesa des del seu taller de Terrassa, elaborant documentació falsa per ajudar a passar clandestinament aliats caiguts en territori enemic, militars aliats en serveis especials o jueus que fugien del nazisme, tot i que finalment van haver d'exiliar-se ells també el 1948 amb les seves tres filles, primer a la Catalunya Nord i, vuit tanyes més tard, a París —més detalls de la vida d'aquesta parella es poden consultar en

l'epíleg de la seva filla Joana. Un altre nom és el de Jaume Cornudella, també impulsor del FNC i col·laborador dels serveis secrets francesos contra l'ocupació nazi del país, tasca que li va valdre el guardó de la Legió d'Honor de l'estat francès.

I és que, lluny de replegar-se i llepar-se les ferides, un grup d'independentistes van fundar el FNC el 1940 —res a veure amb el partit independentista ultra homònim de recent creació—, amb presència a l'interior i a l'exterior. A més de Viusà, Galí i Cornudella, un gran nombre d'exiliats van ser actius i reconeguts col·laboradors dels aliats contra el nazisme, com Manuel Valls de Gomis, Enric Tarradellas, Joan Faneca o Octavi Viladrosa. Això els va permetre gaudir posteriorment de molts contactes i simpaties amb les autoritats de l'estat francès democràtic, els quals els farcién d'informació sobre operacions contra activistes independentistes a la Catalunya Nord abans que tinguessin lloc o aconseguir certs permisos estalviant-se determinades traves burocràtiques. Cornudella, instal·lat a Perpinyà, estava ben connectat amb M. Sapphore, director a la ciutat de la secció d'informació del Ministeri de l'Interior francès, el qual simpatitzava amb l'independentisme català i l'ajudava sempre que podia, a través de l'home del FNC. “Sabíem que, si algun dia els nazis tornaven, amb els independentistes s'hi podia comptar”, afirmava Sapphore, per justificar el seu cop de mà.

La llista de suports a la Catalunya Nord, però, era major, amb una certa quantitat de persones amb capacitat per allotjar i alimentar en un primer moment els exiliats que necessitaven fugir de la persecució de l'estat espanyol, sense fer massa preguntes. És el cas, per exemple, de Gilbert Grau, a Elna, o del farmacèutic Josep Deloncle i el comerciant Salvador Bartolí, a Perpinyà, entre d'altres. Tota una xarxa que tenien Cornudella i Viusà de referència per ajudar des de la rereguarda qui ho requerís. A banda del monestir de Sant Miquel de Cuixà, reimpul-

sat els anys seixanta per una desena d'incòmodes monjos benedictins provinents de Montserrat, poc després del xoc de l'abat Aureli Maria Escarré amb el franquisme per unes declaracions crítiques amb el règim a *Le Monde*. Aquell sagrat espai prop de la frontera va esdevenir un espai transitat per a refugiats catalans, molts d'ells independentistes —però també anarquistes i d'altre signe—, ja fos com a punt d'inici de l'exili, com a lloc on recuperar-se de ferides, com a centre de trobades segures entre organitzacions o, fins i tot, per a Roser Vernet, com a residència i lloc de treball.

Aquest valuós puntal extern, però, no només actuava de xarxa de seguretat, sinó que també va empènyer en la constitució d'algunes de les organitzacions clandestines que després socorrerien i de les quals n'entrevistem antics militants. Una de les primeres va ser el Front d'Alliberament de Catalunya (FAC), nascuda a finals dels seixanta arran d'un encàrrec de l'històric col·laborador de Macià i llavors president del Consell Nacional Català, Josep Maria Batista i Roca, a un grup de joves catalanistes del món excursionista i militants de les Joventuts Obres d'Estat Català, entre els quals Josep Calduch. Els exiliats i els seus descendents no s'hi podien implicar, però es van comprometre a aportar recursos econòmics, logística i armes. Van començar fent pintades i llençant fulls i van saltar a accions més contundents, com la col·locació d'explosius a edificis de l'Estat o símbols de la repressió (RTVE, La Vanguardia, casernes de la Guàrdia Civil, o seus del Movimiento Nacional i d'Hisenda). Van realitzar prop de cent trenta accions armades en tres anys, sempre amb la màxima d'evitar víctimes personals.

Tot i això, aviat van trencar vincles amb el Consell Nacional Català, que no va poder oferir tota l'ajuda promesa, i el 1972 van patir un cop policial en forma de detencions i tortures. Part de la direcció es va escapar a Bèlgica, on va rebre el suport de la comunitat catalana del

país per aconseguir l'estatus de refugiats. La militància del FAC va celebrar allí la seva primera assemblea l'any següent, en la qual l'organització va virar cap a un independentisme de tall comunista maoista, i va establir certa infraestructura estable a la Catalunya Nord i Andorra, mentre seguia fent incursions a l'interior i sumant militància a Barcelona i Terrassa. Malgrat tot, no van gaudir mai d'un entorn polític sòlid i, arran d'un altre cicle de detencions el 1975, el FAC es va dissoldre. Josep Maria Garcia va ser un dels militants d'aquesta organització i va viure una curiosa història d'amor que expliquen els seus protagonistes en aquest llibre quan va conèixer precisament a l'exili nord-català, en un intercanvi d'armes, qui seria la seva parella la resta del que porten de vida. Es tracta d'Àngels Coté, una activista exiliada de l'Organització de Lluita Armada (OLLA), un altre grup armat nascut el 1972 i desarticulat dos anys més tard que provenia del PSAN i va derivar cap a l'anarquisme.

La principal organització armada de l'època era anomenada pels seus integrants la Casa, tot i que posteriorment seria batejada per la policia com a Epoca (Exèrcit Popular Català). Va ser impulsada per Viusà, Cornudella i, sobretot, per Jaume Martínez Vendrell, l'únic dels ideòlegs que es trobava a l'interior i que ja havia liderat algunes temptatives de braç armat del FNC els primers anys del franquisme. Aquelles no van consolidar-se però, a partir del 1970, va captar els elements amb més ganes d'activisme d'entre els joves del partit i el seu entorn per crear el que havia d'esdevenir l'embrió d'un exèrcit català. I és que, a diferència d'altres organitzacions armades, disposava d'una xarxa d'alliberats vivint en clandestinitat, pisos, armament i altra infraestructura logística, però tota l'activitat que realitzava —que no era reivindicada— anava encarada exclusivament a aconseguir finançament i a entrenar-se per activar en un futur unes milícies capacitades per defensar la independència

quan les institucions ho determinessin. No disposava d'una ideologia definida, ni col·locava explosius en edificis franquistes ni feia altres accions de propaganda, com sí que ocorria amb el FAC, OLLA, posteriorment Terra Lliure, o, al País Basc, ETA.

En aquest cas, la implicació d'alguns exiliats del FNC sí que va ser activa, fins i tot van entrar en contacte amb l'IRA Provisional irlandès, però sobretot van dotar de refugi i intenció aquells militants que van haver-se d'exiliar, després que el setge policial s'estrenyés arran de dues operacions fallides per aconseguir finançament i que van acabar amb la mort de l'empresari Josep Maria Bultó i de l'excalde de Barcelona Joaquim Viola i la seva esposa. El primer grup de militants detinguts, torturats i empresonats van ser alliberats gràcies a la llei d'amnistia, però just quan tornaven a casa, el govern espanyol i, en concret, Rodolfo Martín Villa, va recórrer-ne l'aplicació. Com que l'organització no era pública ni reivindicava les accions i, a més, era independentista, van considerar que no podia beneficiar-se d'aquella mesura, tot i que, quan van anar a buscar de nou l'Àlvar Valls, el Carles Sastre, la Montserrat Tarragó i en Josep Lluís Pérez, ja s'havien fet fonedissos. Allò va marcar el declivi de l'organització, bona part dels militants de la qual van ser empresonats o van exiliar-se en diferents moments a la Catalunya Nord, l'estat francès, Andorra, Bèlgica o fins i tot Israel. Alguns membres, però, van integrar-se a Terra Lliure, la qual es constituiria el 1982 precisament a la Catalunya Nord, on hi havia alguns magatzem d'armes i explosius d'Època que també van heretar.

Malgrat tot, l'activisme d'aquestes organitzacions i dels contactes a l'exterior no se circumscribia només a les accions a l'interior, sinó que sovint feien altres usos dels acurats coneixements d'excursionisme i, en concret, de les vies d'entrada a l'estat espanyol pel Pirineu. Aquestes havien de servir per a eventuals passos a l'exili, però tam-

bé per ajudar altres persones que necessitessin escapar de la repressió —insumisos que no volien fer la mili, per exemple— o per entrar material prohibit pel franquisme, fent més porosa una frontera que el règim volia impenetrable. El FAC va facilitar a una quarantena de persones de diferent signe polític fer passos de muntanya, mentre que la militància del FNC —de vegades, com a entrenament previ per entrar a Eposa— transportava llibres, discos o material de propaganda que serien censurats si s’elaboressin a l’interior. Així, Viusà va editar 30.000 unitats d’una gravació de discursos de Macià, amb un pròleg de Berenguer Ballester, que van ser repartides a l’interior per aquesta via. Alguns militants, de fet, van haver-se d’exiliar quan van ser enxampats transportant material d’aquest tipus. De la mateixa manera, Lluís Llach va haver de marxar a causa de la seva militància a la universitat i la seva faceta en auge de cantautor, després de patir amenaces tant ultres com institucionals i la prohibició d’actuar.

Segon trajecte: de la Transició al referèndum

Un cop consolidat el règim del 78, els episodis d’exili independentista pràcticament desapareixen, amb excepcions molt concretes i temporals ja comentades en casos de ràtzies policials contra l’esquerra independentista. Per això, els exilis posteriors a la celebració del referèndum de l’1-O i la declaració d’independència agafen tothom desprevingut el 2017. Buscar refugi a l’exterior ja no era gairebé un automatisme en cas de perill, com ho havia esdevingut dècades enrere, amb un coixí i contactes definits amb anterioritat. El tall formal és evident, ja que l’època també havia evolucionat, amb un estat espanyol homologadament democràtic a ulls de la comunitat internacional. A més, les organitzacions independentistes actuals ja no són majoritàriament hereves

© dels textos: Mònica Hernández Cilleros i Roger Tugas Vilardell, 2021
© de les fotografies: els seus autors i arxius corresponents, 2021
© del pròleg: Marta Serra Serra, 2021
© de l'epíleg: Joana Viusà i Galí, 2021
© d'aquesta edició: Pagès Editors, S.L, 2021
Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat

Primera edició: març de 2021
ISBN: 978-84-1303-252-8
DL: L 134-2021
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S.L
www.bobala.cat

—| imprès a **lleida** |—

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.